

розширюють географічний діапазон твору, дають можливість побачити ніби «з середини життя» України, Польщі, Криму, Туреччини та ін., насичує великою кількістю етнографічних, побутових подробиць, чим вносить новаторські зміни в багату традицію історико-пригодницького роману.

У Зінаїди Тулуб пригода – це шлях героїв у світ, їх утвердження на життєвій ниві, шукання свого місця в житті. Причому, зображуючи пригоди на шляху своїх персонажів, письменниця не вдається до чогось незвичайного, неймовірного, гіперболізованого, надуманого. Вони правдиві, типові, логічно вмотивовані життям, історичним часом, суспільною атмосферою, зображеною в романі й характерні більше для реалістичного роману, ніж для пригодницького.

Жанровий канон «Людоловів» авторка збагатила показом персонажів не лише в суспільних взаєминах і побуті, а й на одинці з собою. Своїх героїв Зінаїда Тулуб поставила у важкі життєві обставини, у яких їм належить самотійно обрати свій шлях, при цьому чільна увага авторки зосереджена на розкритті їх психології, диференціації характерів, деталізації душевних станів. Цей вибір супроводжується глибоким внутрішнім конфліктом між «своїм» і «чужим», психологічною мотивацією, роздумами, внутрішніми монологами, які визначають сутність людини, її моральність, що дає підстави виділити в «Людоловах» ознаки історико-психологічного роману.

Література

1. Андрусів С. Мости між часами : (про типологію історичної прози) // Українська мова і література в школі. 1987. № 8. С. 14–20.
2. Василенко В. «Я прошу пожаліти мою старість...». До 110-ї річниці з дня народження письменниці Зінаїди Тулуб // <http://www.sbu.gov.ua>.
3. Віннічук А. Геройство мусить мати нагороду. Концепція історичного минулого України в романістиці другої половини ХХ століття / Монографія. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2010. 214 с.
4. Гнатюк М. Роман і біографія: («Людолови» З. Тулуб). Київ, 1994. 79 с.
5. Жулинський М. На чорних хлібах національної історії // Тулуб З. Твори: В 3 т. Т. 1. Кн. 1. Київ, 1991. С. 5–28.
6. Тулуб З. Людолови. Історичний роман : У 2 т. Київ, 1996. Т.1. 470 с., Т. 2 571 с.

Катерина Безпрозвана

м. Вінниця

(Наук. керівн. – канд. філол. наук, доц. Віннічук А. П.)

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У РОМАНІ «ЛЮДОЛОВИ» ЗІНАЇДИ ТУЛУБ

Анотація

У статті проаналізовано особливості характеротворення жіночих образів у романі «Людолови» Зінаїди Тулуб. Найбільш детально проаналізовано образ Насті Повчанської – дружини Петра Сагайдачного.

Ключові слова: історична та художня правда, художній вимисел, домисел, сюжет, образ, характери.

Аннотация

В статье проанализированы особенности характеров женских образов в романе «Людолови» Зинаиды Тулуб. Наиболее детально проанализирован образ Насты Повчанской – жены Петра Сагайдачного.

Ключевые слова: историческая и художественная правда, художественный вымысел, домисел, сюжет, образ, характеры.

Summary

The article analyzes the features of character formation of female images in Zinaida Tulub's novel «Людолови». The most detailed analysis of The image of Nastya Povchanska (the wife of Peter Sahaidachny) is analyzed the most detailed.

Keywords: historical and artistic truth, artistic fiction, conjecture, plot, image, characters.

Однією з характерних ознак історичного роману «Людолови» Зінаїди Тулуб є його поліперсонажність. Створюючи галерею жіночих образів (Настю, Горпину, Медже, Олену та ін.), письменниця розширює їх діапазон в українській історичній прозі. Головні жіночі персонажі роману «Людолови» переважно не відповідають виробленому українською літературою канону. Звісно, героїні твору не позбавлені багатьох прикмет, що були запозичені з фольклорних джерел й усталилися в нашій літературній традиції, але, ставлячи їх у важкі життєві обставини, у глибокий психологічний конфлікт, Зінаїда Тулуб моделює власні версії жіночих характерів. Це сильні, вольові жінки, здатні утвердити себе у надзвичайних обставинах, зробити вибір, самостійно розпорядитися своєю долею.

Мета наукової розвідки – дослідити особливості творення образу Насті Повчанської, простежити еволюцію її характеру.

Уводячи в роман образ Насті Повчанської, письменниця не відходить від виробленої традиції. На початку розділу «На хуторі Повчанських» ми бачимо портрет дівчини, що містить такі традиційні для класичної літератури зовнішні прикмети, як *«розкішна каштанова коса», «чорні, імлісті очі», «тонкий носик з горбинкою і нервовими ніздрями, піднята верхня губа і брови серпами»* і, звісно ж, *«струнке тіло з довгою ногою і невеличкі пружні уста»*. Цей портрет не стільки зображальний, скільки виражальний, оскільки оповідач підсумовує: *«...все виявляло гордовиту, непокірну натуру, а добре розвинене підборіддя – силу волі й стійку вдачу»* [4, Том 1, с. 68]. Сцена зустрічі закоханих, виписана в класичній манері, жартівливо-пестливий тон звертань із боку П. Сагайдачного, вияв цнотливої соромливості в Настиній поведінці, любовні сцени – усе це зображено відповідно до романтичної традиції української прози XIX століття.

Варто зазначити, що образ Насті Повчанської – один із найбільш детально виписаних. Протягом роману спостерігається еволюція характеру героїні – від молодої дівчини, що захоплюється розповідями старого кобзаря про козачі походи, до владної жінки, яка більше покладається на здоровий глузд, ніж на емоції. Не можна не зауважити, що на початково задуману суто любовну романну лінію вплинула соціальна настанова, соціально-класовий підхід, відповідно до якого Настине прагнення до розкошів і влади – у її походженні. Саме тому навіть у становищі татарської бранки вона займає привілейоване становище.

Власне про історичну Анастасію Повчанську, дружину П. Сагайдачного, відомо небагато. Сама письменниця наголошує на двох визначальних обставинах, що дали поштовх для авторської фантазії: вона зазнала татарської неволі. За свідченням Д. Яворницького, стосунки її з чоловіком були не зовсім зрозумілі, в усякому разі П. Сагайдачний *«розпорядився своє багатство передати на церкви, шпиталі, школи й монастирі, окрім дружини своєї»* [5, с. 63]. Після смерті чоловіка вона швидко вийшла заміж за шляхтича Івана

Піончина. Про владність удачі й рішучий характер Анастасії свідчить запис у книзі коронної метрики, у якому йдеться про накладання на неї баніції «за наїзд» на маєток Федора Даровського у селі Вирва.

Услід за Д. Яворницьким цю інформацію підтверджує Зінаїда Тулуб, підкреслюючи, що Настя Повчанська – особа не вигадана, а історична. «Вона дійсно донька хуторянина сотника Повчанського і зовуть її Анастасією, і визволена вона із турецької неволі. Щодо її властолюбного і енергійного характеру є цілком достовірні відомості: після смерті Сагайдачного вона озброїла армію козаків і здійснила напад на замок магната князя Самійла Корецького, взяла його штурмом, особисто командує козаками, спалила і силою повернула собі землі покійного чоловіка, захоплені Корецьким після Хотинського походу під час довгої і смертельної хвороби гетьмана. Про це є протестація Корецького в міських книгах Люблінського трибуналу» [5, с. 10–11].

На наш погляд, сюжетний хід зі здобуттям героїнею становища турецької султани є цікавим і цілком виправданим і в плані розвитку пригодницької сюжетної канви твору, і в плані зображення соціального розмежування в українському суспільстві. Звісно, тут маємо справу із авторським домислом, але він допомагає розгорнути інтригу з пошуком П. Сагайдачним утраченої коханої. Завоювання Кафи задля звільнення коханої жінки – є вальтерскоттівським прийомом. З іншого боку, внаслідок ідеологічних нашарувань часу письменниця трактує такий учинок свого героя, як вияв людоловства козацької старшини, що прагне збагатитися, і егоїстичних намірів самого гетьмана. Можна цілком погодитися з М. Сиротюком, що «таке тлумачення козацьких походів у Крим є антиісторичним, що тут Зінаїда Тулуб пішла, на догоду соціологічній схемі, і проти даних історичних джерел, і проти фольклору... Таке тлумачення неправильне загалом, неправильне і стосовно до детально описаного в романі кафського походу» [3, с. 83–84].

Зінаїда Тулуб зазначала, що спочатку образ Насті Повчанської в романі замислювався як суто романтичний, а її стосунки з П. Сагайдачним становили

основну любовну сюжетну лінію. Звідси – численні, пов’язані з долею жінки, романтичні колізії, запозичені з вальтерскоттівського роману: чистота і вірність у коханні, шалений супротив поневолювачам, аж до спроби самогубства під час морської подорожі із Кафи до Стамбула, продаж на вагу золота і безмежна спокусливість для владних чоловіків, які ладні покласти до її ніг усе, що мають, а також безмежна відвага закоханого лицаря, що ладен здолати заради коханої найнепрстойнішу твердиню. Щоправда, далі цих досить поширених у романі сюжетних ходів справа не йде. Закономірним би було, за каноном жанру, возз’єднання розлучених коханців і їхній шлюб. Зінаїда Тулуб відмовляється від такої розв’язки любовних перипетій, точніше, шлюб відбувається, але він зовсім позбавлений романтики, стає вимушеною угодою між двома людьми, долі яких давно вже розійшлися. Це виразно звучить у словах Насті, звернених до колишнього коханого: *«Ні, Петре, – відкарбувала вона, – не склеїти розбитого келиха, як кажуть, перські мудреці»* [4, Т. 2, с. 518].

Виходячи з ідеологічної настанови, що для Насті, як для представниці поневоленого класу, найвищою цінністю є влада над іншими, героїня спочатку безмежно страждає у неволі і вороже ставиться до Бег-лер-бея, а пізніше стає повновладною султаншею Стамбула. Письменниця пояснює це змінами в її характері, що відбулися за сім років перебування на чужині: *«В її руках з’явилася повільна велич жінки, звиклої до влади. Двірський церемоніал. Що спочатку так розважав її, а потім драгував своєю одноманітністю, тепер здавався їй важливим і необхідним: він навіював підданцям покору, думку про божественне походження влади, і Настя пильно стежила, щоб жодна рабиня не ухилялася від урочистих виходів та церемоній, тому що юрба палацової челяді і рабів стала барвистим тлом, на якому яскравіше і опукліше вирізнялася її краса, її велич і влада»* [4, Т. 2, с. 341]. Не остання роль у цій метаморфозі відведена образу євнуха Гасана, який, ведучи свою власну гру, вводить Настю у світ гаремних інтриг і стає своєрідним каталізатором трансформації вільнолюбного духу української козачки у владний характер султани Гюль-Хуррем.

На нашу думку, викладені обставини логічно вмотивовані, коли виходити з тієї ідеологічної засади, що Настя, яка за своїм походженням належить до козацької старшини, має бути владолубною і корисливою. Якщо згадати її розмову із Сагайдачним на хуторі під час сватання, то саме гетьман планує відвезти свою наречену до Києва, щоб там вона навчилася поводити себе у шляхетному товаристві, носити дороге вбрання, розмовляти польською мовою, щоб у майбутньому не ганьбити свого чоловіка простими манерами і неосвіченістю. Жодного разу ми не спостерігаємо в романі сцен упослідження Насті, страждає її гонор шляхтянки, яка перетворюється у рабину. Але одразу ж утіхою стає та обставина, що продано її на вагу золота. Настя є ніби відзнакою, яка засвідчує чоловікові, що володіє нею його вищість, обраність, а тому є особливо жаданою. Лише окремими штрихами окреслено те страждання, що зазнала його жінка в полоні.

Письменниця мала сумніви щодо того, як буде співвідноситися характер її героїні, яка керується більше тверезим розмислом, ніж серцем. З рисами українського національного характеру, які найкраще окреслив І. Гончаренко: «У нашому характері центральне місце займає чуттєва сфера. Чуття, головним чином, визначають поступування української людини. Обдаровані надміру чуттям, ми маємо недостатній контроль з боку інших психічних складників – волі й розумових обдаровань» [2, с. 72].

Настині перебування в Кафі описується цілком суголосно з народно-пісенною традицією, а також у дусі історичної прози XIX – початку XX століття. Вона вороже ставиться до всіх оточуючих її чужинців, за винятком циганки Кайтмази, прихильна лише до української рабині-бабусі, що втратила в неволі молодість і здоров'я, а тому вимушена залишити мрії про рідний край, де її чекає хіба що голодна смерть під тином. Настя тужить за Батьківщиною, віддано чекає визволителя П. Сагайдачного, вдивляючись крізь срібну підзорну трубу в морську далечінь. За першої ж нагоди вона без вагань кидається за борт шхуни, що везе викрадену до турецького сералю. Саме в палаці Назлі-ханум із бранкою відбувається метаморфоза. Работоргівець Гасан навчає її інтригувати,

і Настя стає здібною ученицею. Пізніше вже Гюль-Хуррем, султанша Стамбула, віднаходить смак у владі і нарівні з турецькими високо – посадовцями наліво і направо тургує посадами, намагаючись якомога більше збагатитися. За намовлюванням Гасана, вона переконує чоловіка знищити Назлі-ханум, розправляється із претендентами на престол, які можуть позбавити її влади після смерті чоловіка.

Варто відзначити, що намагання письменниці створити максимально достовірні образи історичних осіб, не йдучи проти історичної правди і виконуючи водночас ідеологічні вимоги сучасності, дивовижним чином посприяло творенню розмаїтого у своїх виявах і психологічно переконливого характеру, позбавленого трафаретності і наперед визначеності.

Загалом, художня модель історичного минулого, створена З. Тулуб, як зазначає дослідниця А. Віннічук у монографії «Геройство мусить мати нагороду: концепція історичного минулого України в романістиці другої половини ХХ століття», «служує формуванню історичного мислення», глибшому розумінню особистістю власного місця в соціумі, віднайденою індивідом шляхів до самопізнання й самоствердження» [1, с. 5].

Література

1. Віннічук А. Геройство мусить мати нагороду. Концепція історичного минулого України в романістиці другої половини ХХ століття / Монографія. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2010. 214 с.
2. Гончаренко І. Наш національний характер // Хроніка. 2000 : Філософський спадок століть. 2000. С. 37–38, С. 66–67.
3. Сиротюк М. Зінаїда Тулуб: Літературно-критичний нарис. Київ, 1998. 220 с.
4. Тулуб З. Людолови. Історичний роман: У 2 т. Київ, 1996. Т. 1. 470 с., Т. 2 571 с.
5. Яворницький Д. Гетьман Петро Коношевич-Сагайдачний // Історичні постаті України : Історичні нариси : упоряд. та авт. вступ. ст. О. Болдирев. Одеса, 1993. С. 24–64.

Вероніка Ганай

м. Вінниця

(Наук. керівн. – канд. філол. наук, доц. Богатько В. В.)

МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТВОРАХ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Анотація